

skal regeres. Synspunktet er nu nok sat mere på spidsen, end det er holdbart. Forfatteren påpeger da også selv, at hele lokaladministrationen i allerhøjeste grad kørtes af partiapparatet, og at heller ikke SS, hvis fremtidige udvikling endnu i 1939 næppe lod sig ane, passer særligt godt ind i dette billede. Lægger man yderligere hertil Bormanns og gauleiternes stærkt stigende indflydelse under krigen, turde det nok være en overvejelse værd, om Schoenbaum har gjort rigtigt i at lade de praktiske overvejelser diktere sig 1939 som slutåret for analysen; sagligt set er det næppe særligt velbegrundet, for heller ikke perioden fra 1939 til 1945 kan isoleres fra årene forud; tværtimod indeholder de alle de kendte udviklingslinier, omend forstærket gennem krigens tryk.

Nationalsocialismens løfter til det tyske folk om at stille udviklingen tilbage blev aldrig indfriet, fordi kravene til produktionen og til oprustningen forudsatte industrien og dennes baggrund industrisamfundet. Nettoresultatet blev med Schoenbaums ord »not so much a dual state of Nazi politics and capitalist economics as a dual society in which the status of both groups and individuals moved independently of their old objective underpinnings«. Der var nok nogle grupper, der som f. eks. storindustrien profiterede af Hitlers sociale revolution. men deres succes var betinget af graden af samarbejde og indordning, og set i forhold til staten var de alle tabere; alene den gik styrket ud af den omvæltning som atomiserede det tyske samfund og som exnazisten Hermann Rauschning i sit eksil i 1938 gav titlen *Die Revolution des Nihilismus*.

HANS KIRCHHOFF

Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler. Vertrauliche Aufzeichnungen über Unterredungen mit Vertretern des Auslandes 1939-41. Herausgegeben und erläutert von ANDREAS HILLGRUBER. Frankfurt am Main, Bernard und Graefe, 1967. 699 s. 30 ill. 58 DM.

Foruden de skrifter, der foreligger fra Hitlers egen hånd, hører de af H. Picker udgivne »Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier«, Max Domarus samling af »Hitlers Reden und Proklamationen 1932-45«, kildeudgaverne af OKW's krigsdagbøger og »Hitlers Weisungen für die Kriegführung«, udgivet af henholdsvis Stuart Schramm og Walther Hubatsch, sammen med generalstabschefen Halders dagbøger til de vigtigste udgivne kilder til en bedømmelse af Hitler som statsmand, politiker og militær leder. Hertil kommer en mængde spredt materiale offentliggjort i de aktpublikationer, der udkom fra allieret og senere fra tysk officiel side (i »Akten zur deutschen auswärtigen Politik«). Ved siden af dette materiale findes spredt i det vældige dokumentarmateriale fra den tyske centraladministration vigtige enkeltdokumenter, der endnu ikke er udgivet og formentlig næppe vil blive det i overskuelig fremtid.

Det ville have været interessant, om Hillgruber havde øst af dette materiale og her havde samlet en buket af de mere centrale dokumenter, som endnu er utilgængelige for andre end forskere. Hillgruber har imidlertid i stedet samlet en del af det allerede offentliggjorte materiale, nemlig det materiale, der vedrører Hitlers samtaler med udenlandske politikere og statsmænd i perioden 1939-41. Han vil herigennem skabe grundlaget for en bedømmelse af Hitlers

personlige indflydelse på udlandets politikere under forhandling. Kildematerialet er de originale stenografiske referater som de skiftende tolke efterlod.

Udover de refererede 99 samtaler kendes fra perioden i hvert fald 53 andre samtaler, hvoraf der ikke findes noget pålideligt referat om overhovedet noget. (Heriblandt beklageligvis så vigtige samtaler, som samtalerne med den japanske udenrigsminister Oshima umiddelbart før indledningen af felttoget mod Rusland).

Som venteligt viser samtalerne Hitlers evne til at omstille sig efter situation og modspiller. En række typiske holdninger lader sig skelne, således Hitler som taktikeren, der nøje har forberedt samtalen, sigtende mod at skabe et bestemt indtryk eller en parade, som i samtalerne med den amerikanske udsending Sumner Welles i foråret 1940, eller forsøgende at afdække modstanderens politiske målsætning som i samtalerne med Molotov i oktober 1940.

De fleste samtaler ligger i oktober-november 1940, hvor Hitler søgte at samle kontinentet om sig i en »Kontinentalblock«, og i perioden marts-april 1941, hvor han først og fremmest søgte at sikre sig flankedækning ved opmarchen mod Sovjet og at øve indflydelse på den japanske strategi.

Materialet kan være interessant i sig selv ved at skabe mulighed for en typologisering af de forskellige roller, som Hitler spillede afhængigt af situationen, et spørgsmål der samler mere og mere interesse inden for studiet af international politik. Hillgrubers interesse synes dog snarest at have været underbygning af den helhedsopfattelse af Hitlers langtidssstrategi og dens modificering under indflydelse af ydre begivenheder, som han har fremlagt i værket »Hitlers Strategie« (se min anmeldelse i H. T. 12. rk. III, s. 626 ff.).

En tolkning af samtalerne tillader fremhævelsen af visse grundtræk, således Grossraum-tanken, tanken om en Kontinentalblock, tanken om Tyskland som Weltmacht m. v., det vil sige emner, som Hillgruber allerede tidligere har behandlet. – Egentligt nyt i kildemæssig henseende bringer udgaven som omtalt ikke. Udgaven er kommenteret og kritisk bearbejdet hvad angår de stenografiske referater, der ligger til grund, og som findes opbevaret i »Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes« i Bonn.

IB DAMGAARD PETERSEN

EDWARD L. HOMZE: Foreign Labor in Nazi Germany. Princeton University Press, 1967. xviii + 350 s. \$ 8,50.

Et af anklagepunkterne mod den nazistiske ledelse under Nürnbergprocessen i 1945 var overflytningen af mellem 8 og 12 millioner udenlandske arbejdere til den tyske krigsindustri – et projekt der i de allierede juristers mund slet og ret karakteriseredes som »slavearbejde«. Der Generalbevollmächtigte für den Arbeits-einsatz, den thüringske gauleiter Fritz Sauckel blev da også dømt til døden som hovedkraften bag deportationerne, mens hans store modspiller i nazipartiets bureaukratiske junglekrig, rustningsministeren Albert Speer, fik 20 års tugthus som medansvarlig; senere straffedes også en lang række virksomhedsledere med direktørerne for Krupp og I. G. Farben i spidsen for at have udnyttet og mishandlet fremmedarbejdere på fabrikkerne. Uden iøvrigt at ville anfægte den ufattelige